

Λύντια Τρίχα
Χαρίλαος Τρικούπης:
ένας χαρισματικός ήγέτης;

Πρώτη έκδοση, Άθήνα 2011

Παραγωγή:
Τυπογραφικό έργαστήρι «Δόμος»

Όμιλία που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος
MEGARON PLUS
μέ τη συνεργασία και χορηγò τò
Κοινοφελές Ίδρυμα Κοινωνικού και Πολιτιστικού Έργου
(ΚΙΚΠΕ)

Λύντια Τρίχα

Χαρίλαος Τρικούπης:
έναν χαρισματικό ηγέτη;

ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΙΔΡΥΜΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ & ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

Ο Χαρίλαος Τρικούπης ἦταν ἄραγε ἓνας χαρισματικός ἢ ἓνας μὴ χαρισματικός ἡγέτης; Ἄν ἡ ἐρώτηση ἀφοροῦσε στὸν Βενιζέλο, δὲν θὰ ἐτίθετο θέμα. Δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ Βενιζέλος ὑπῆρξε χαρισματικός ἡγέτης. Ὁ Τρικούπης ὅμως; Ἀπὸ συζητήσεις διαπίστωσα ὅτι ἄλλοι τὸν θεωροῦν χαρισματικὸ καὶ ἄλλοι τὸ κατεξοχὴν παράδειγμα τοῦ μὴ χαρισματικοῦ. Οἱ μὲν ἀναφέρονται στὸν χαρακτήρα του, γεμάτο θέληση καὶ ἀποφασιστικότητα, στὴν πρωτοφανὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ μακροχρόνια παραμονή του στὴν ἐξουσία καὶ στὰ ἐπιτεύγματά του. Οἱ δὲ ἐπικεντρώνουν ἐπίσης στὸν χαρακτήρα του, τονίζοντας, ὅμως, τὴν ψυχρότητα καὶ τὴν αὐτοσυγκράτησή του καὶ ἐπισημαίνοντας τὴν ἔλλειψη πάθους στὴ σχέση του μὲ τὸν λαό: δὲν τὸν ὀδήγησε σὲ διχασμὸ, σὲ ἀναθέματα, σὲ ἀπόπειρες δολοφονίας...

Τὸ ὅτι ὑπάρχουν δύο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες ἀπόψεις, δὲν εἶναι πρωτόγνωρο οὔτε σήμερα, οὔτε στὸ παρελθόν, οὔτε γενικά, οὔτε γιὰ τὸν Τρικούπη εἰδικότερα. Διαβάζοντας μάλιστα περιγραφὲς τοῦ Τρικούπη στὸν τύπο τῆς ἐποχῆς, διερωτᾶται κανεὶς ἂν ἀναφέρονται στὸ ἴδιο πρόσωπο: Ὁ ἄθλιος, ὁ ἐλεεινός, ὁ αὐθάδης ἀπατεῶν, ὁ ἀνόητος κεφάλας, ὁ ἀναίσχυντος συκοφάντης, ὁ λαθρέμπορος, κατὰσκοπος καὶ πλαστογράφος, μπορεῖ νὰ εἶναι συγχρόνως ὑπόδειγμα ἐντιμότητας καὶ ἠθικῆς, τέρας μορφώσεως, προσηνῆς, σοβαρός, ἀγέρωχος, νὰ θαυμάζεται σὲ Ἄνατολὴ καὶ Δύση, νὰ ἔχει χαλύβδινο χαρακτήρα, ἀπέ-

ραντη καλοσύνη, αδάμαστη θέληση και ένα μεγαλοφυές πνεῦμα;¹

“Όσον ἀφορᾷ τούς χαρακτηρισμούς αὐτούς, πού ὀφείλονται βέβαια σέ ὀπαδούς ἢ ἀντιπάλους του, θά ἔλεγα ὅτι ἡ Ἱστορία ἔχει πλέον δώσει τίς ἀπαντήσεις της, σβήνοντας τίς κακεντρέχειες καί ἀπαλύνοντας τίς ὑπερβολές. “Όσον ἀφορᾷ ὅμως τόν σημερινό προβληματισμό μας, ἂν ἦταν χαρισματικός ἡγέτης ἢ ὄχι, ἡ ἀπάντηση δέν εἶναι οὔτε προφανής οὔτε ἀναμφισβήτητη. Προσωπικά, ὅταν μοῦ πρωτοτέθηκε τὸ ἐρώτημα, ὁμολογῶ ὅτι ἔφερα τὴν εἰκόνα του στὸ μυαλό μου καί χωρὶς νὰ πολυδιστάσω εἶπα ὅτι ὄχι, δέν νομίζω ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸν χαρακτηρίσει χαρισματικό ἡγέτη. Καί ὡς ἐκ τούτου ἀρχικά κλήθηκα νὰ σᾶς παρουσιάσω σήμερα ἕναν πολὺ σημαντικό πολιτικό, πού ὡστόσο, σέ ἀντιδιαστολή μὲ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο, θεωρεῖται μὴ χαρισματικός ἡγέτης. “Όταν ὅμως ἀρχισα νὰ δουλεύω τὴν ὀμιλία μου καί διέτρεξα νοερά ὅλη τὴν ἱστορία τῆς ζωῆς του, στάθηκα σέ ὀρισμένα γεγονότα, πού μὲ ἔκαναν νὰ ἀναθεωρήσω τὴν ἀποψή μου καί νὰ καταλήξω ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ἄλλη: Ὑπῆρξε χαρισματικός ἡγέτης.

Κατ’ ἀρχὰς βέβαια, γιὰ νὰ θεωρήσουμε κάποιον ὡς χαρισματικό ἢ μὴ χαρισματικό ἡγέτη, θά πρέπει νὰ ἀποσαφηνίσουμε τί ἀκριβῶς σημαίνει ὁ ὅρος.

Ἄν κοιτάξει κανεὶς στὸ διαδύκτιο στὸ λῆμμα «χαρισματικός ἡγέτης», τόσο στὰ ἑλληνικά ὅσο καί στὰ ἀγγλικά, θά διαπιστώσει ὅτι ὑπάρχουν ἄπειροι, Ἕλληνες καί

¹ Βλ. ἐνδεικτικὰ ἐφ. Ἐθνοφύλαξ, ὅπως στὴν ἐφ. Ἀσμοδαῖος, 11.1.1875 καί ἐφ. Σύνταγμα, Ναύπλιο, 14.4.1896.

ξένοι. Αυτό αυτόματα δημιουργεί μία άμφιβολία. Είναι δυνατόν να είναι ο κόσμος γεμάτος με χαρισματικούς ηγέτες; Η ιδιότης αυτή δεν είναι κάτι τὸ ἐξέχον, καὶ συνεπῶς σχετικά σπάνιο; Μία συστηματικότερη ἀνάγνωση τῶν ἐγγραφῶν ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ὄρος σήμερα, στὴν εὐρεία χρήση του, ἔχει ἀποβάλει τὴν ἀρχικὴ καὶ πραγματικὴ του ἔννοια καὶ χρησιμοποιεῖται ἀντὶ τοῦ ἱκανοῦ ἢ τοῦ ἀποτελεσματικοῦ ἀνθρώπου, τοῦ σπουδαίου ἢ καὶ ἀπλῶς τοῦ δημοφιλοῦς. Φαίνεται δέ, ὅτι ἡ εὐρεία χρήση του στὸν τύπο ἄρχισε στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 καὶ προῆλθε ἀπὸ τὴν συχνὴ ἀναφορά του σὲ σχέση με τὸν Τζὼν Κέννεντυ. Ἀποδίδεται, βέβαια, διεθνῶς κυρίως σὲ πολιτικὰ πρόσωπα καὶ σὲ κληρικούς, ἀλλὰ ὄχι μόνο. Ἀποδίδεται σὲ τοπικούς ἥρωες, σὲ προέδρους μεγάλων ἐταιρειῶν, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ σὲ ἀρχηγούς ποδοσφαιρικῶν ομάδων.

Στὰ καθ' ἡμᾶς, ἀναφέρονται ὡς χαρισματικοὶ ἡγέτες ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος –κατεξοχὴν–, ἀλλὰ καὶ ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς καὶ ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος, ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Παπαφλέσσας, ὁ Ἄρης Βελουχιώτης καὶ ὁ Νίκος Ζαχαριάδης, ὁ Περικλῆς, ὁ Κίμων καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας, καὶ βέβαια ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος. Ἀναφέρονται ὅμως, σὲ μικρότερη κλίμακα, καὶ διάφοροι τοπικοὶ ἥρωες, ἄγνωστοι πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐπαρχίας τους. Ἐπίσης ἀναφέρεται ὁ ἰδρυτὴς τῆς γαλακτοβιομηχανίας ΔΕΛΤΑ ἀλλὰ καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς ΜΕΒΓΑΛ, ὁ πρόεδρος τῆς Δόξας Δράμας, ὅπως καὶ ὁ πρόεδρος τοῦ ΠΑΟΚ, γιὰ νὰ σταματήσουμε ἐκεῖ. Παρατηρεῖτε ὑποθέτω τὴν ἀπουσία γυναικῶν. Μόνο

ἡ κυρία Ἀγγελοπούλου ἀναφέρεται σὲ σχέσηη μὲ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες, ἐνῶ ἀντίθετα, σὲ παγκόσμια κλίμακα, ἔχουμε τὴν Κλεοπάτρα, τὴν Ἰωάννα τῆς Λωραίνης, τὴν Ἐβίτα Περόν, τὴ Γκόλντα Μείρ, τὴν Ἰντίρα Γκάντι, τὴ Μάργκαρετ Θάτσερ, τὴ Χίλαρυ Κλίντον ἀλλὰ καὶ τὴν Κοκὸ Σανέλ.

Οὐσιαστικὰ ὁ ὅρος σήμερα συγχέεται μὲ τὴν χαρισματικὴν προσωπικότητα. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια βέβαια δὲν τίθεται κανένα θέμα ἀμφιβολίας. Ὁ Τρικιούπης, ποὺ ἦταν καὶ ἰκανὸς καὶ ἀποτελεσματικὸς καὶ σημαντικὸς πολιτικός, θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὑπὲρ-χαρισματικὸς ἡγέτης.

Δὲν εἶναι ὅμως αὐτὴ ἡ πραγματικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου. Βέβαια, ἓνας χαρισματικὸς ἡγέτης ἔχει χαρισματικὴν προσωπικότητα, ἀλλὰ κάθε χαρισματικὴ προσωπικότητα δὲν γίνεται καὶ χαρισματικὸς ἡγέτης. Ὁ Μάξ Βέμπερ, στὸν ὁποῖο ἀποδίδεται ἡ πατρότητα τοῦ ὀρισμοῦ, στὸ κλασικὸ σύγγραμμά του *Οἰκονομία καὶ Κοινωνία*, ἀναφέρεται ἐκτενῶς στὸ «χάρισμα» καὶ ὀρίζει τὸν χαρισματικὸν ἡγέτη ὡς ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖο οἱ ὀπαδοί του ἀκολουθοῦν τυφλά, σὰν σὲ ὑπνωση σχεδόν, πιστεύουν ὅτι διαθέτει ὑπεράνθρωπες ἰκανότητες, τὸν βλέπουν δηλαδὴ ὡς μεσσία, καὶ ἐναποθέτουν σὲ αὐτὸν τὶς ἐλπίδες καὶ τὶς τύχες τους, γιὰ νὰ τοὺς βγάλει ἀπὸ μία ἐξαιρετικὰ δύσκολη κατάσταση, ἀπὸ ἓναν πόλεμο, ἀπὸ μία πολιτικὴ, οἰκονομικὴ ἢ θρησκευτικὴ κρίση².

² Max Weber, *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*, ἐπιμ. Guenther Roth καὶ Claus Wittich, University of California Press, Berkley 1978, τ. 2, σ. 1112· Reinhard Bendix, *Max Weber: an Intellectual Portrait*, University of California Press, Berkley and Los Angeles 1977, σ. 299.

Ἡ συνειδητοποίηση τῆς κρίσης καὶ τῆς ἀδυναμίας νὰ ἀντιμετωπισθεῖ χωρὶς τὴν ἐμφάνιση ἐνὸς μεγάλου ἡγέτη, ὀδηγεῖ στὴν προσδοκία τῆς ἐμφάνισης αὐτοῦ τοῦ σωτήρα, ποῦ, ὅταν ἐμφανισθεῖ, κινητοποιεῖ μεγάλες μάζες λαοῦ, ἔτοιμες νὰ ὑπηρετήσουν τὸ ὄραμά του. Οἱ ὄπαδοί του ἀναγνωρίζουν τὶς χαρισματικές του ιδιότητες καὶ αὐτὴ ἡ ἀναγνώριση μετουσιώνεται σὲ μία ὀλικὴ προσωπικὴ ἀφοσίωση στὸν ἡγέτη, ποῦ προέρχεται ἀπὸ ἐνθουσιασμό, ἀπελπισία ἢ ἐλπίδα. Ἡ χαρισματικὴ ἡγεσία εἶναι δηλαδὴ προῖον κρίσης καὶ ἐνθουσιασμοῦ³.

Ἡ δύναμη τοῦ χαρισματικοῦ ἡγέτη πηγάζει ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν προσωπικότητά του καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἢ τὴ νομικὴ του θέση⁴. Ὁ ἡγέτης αὐτὸς εἶναι κατὰ κανόνα ριζοσπάστης καί, χωρὶς νὰ εἶναι πάντα ἐπαναστάτης, ὑπερκεράζει συχνὰ τὰ ἔθιμα, τὸν νόμο καὶ τὴν παράδοση⁵. Ἔχει μεγάλη αὐτοπεποίθηση καὶ πιστεύει βαθύτατα στὴν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεών του. Εἶναι ιδιαίτερα ἐπίμονος στὴν ἀντιμετώπιση ἐμποδίων, ἐπιθυμεῖ τὴν ἀλλαγὴ καὶ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ ὅσους ὑπερασπίζονται τὸ status quo, ἀδιαφορώντας γιὰ τὴν κριτικὴ, ποῦ τυχὸν ἀσκειῖται ἐναντίον του.

Καθὼς οἱ ὄπαδοί του θεωροῦν ὅτι ἔχει ὑπεράνθρωπες ιδιότητες, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἔχει ιδιότητες ποῦ σπάνια ἔχουν ἄλλοι ἄνθρωποι⁶, συχνὰ κινδυνεύει νὰ φθάσει νὰ πιστέψει καὶ ὁ ἴδιος στὴν ιδιαίτερη φύση του καί, ὡς ἐκ τού-

³ R. Bendix, *ὁ.π.*, σ. 301.

⁴ M. Weber, *ὁ.π.*, σ. 1113.

⁵ M. Weber, *ὁ.π.*, σ. 1117· Antony Kronman, *Max Weber*, Stanford University Press, Stanford California, 1983, σ. 48.

⁶ M. Weber, *ὁ.π.*, σ. 1112.

του, να υπερβεί τὰ ἠθικὰ ὅρια. Μερικὲς φορές μάλιστα ἐνυπάρχει σ' αὐτὸν καὶ τὸ στοιχεῖο τοῦ ναρκισσισμοῦ, ποὺ τὸν ἐμποδίζει νὰ δεῖ τίς πραγματικὲς ἀνάγκες τῶν ὁπαδῶν του καὶ νὰ κατανοήσει τίς ἀντιλήψεις καὶ τίς προσδοκίες τους⁷.

Γιατὶ ὁ χαρισματικὸς ἡγέτης δὲν εἶναι ἀπαραιτήτως καλὸς ἢ ἠθικός, οὔτε τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν του εἶναι ἀπαραιτήτως καλὸ γιὰ τοὺς ὁπαδοὺς του, πού, φθάνοντας στὰ ὅρια τῆς ὑπνωσης, τὸν ἀκολουθοῦν τυφλὰ χωρὶς νὰ σκέπτονται τὰ συμφέροντά τους. Ἀντίθετα, μπορεῖ νὰ προκαλέσει τὴν κακουχία, τὴν καταστροφή ἢ ἀκόμη καὶ τὸν θάνατο αὐτῶν ποὺ κυβερνᾷ. Χαρακτηριστικὴ περίπτωση ὁ Ἀδόλφος Χίτλερ⁸.

Καὶ ὁ χαρισματικὸς ἡγέτης συνήθως δὲν εἶναι ἰσόβιος. Ἀντιθέτως, τὸ πραγματικὸ χάρισμα, κατὰ τὸν Βέμπερ, τείνει νὰ εἶναι βραχύβιο, καθὼς εἶναι ἕνας ἰδιαίτερος δεσμός μεταξὺ ἡγέτη καὶ ὁπαδῶν ποὺ δυσκολεύει τὴ δημιουργία ἐνὸς μόνιμου θεσμοῦ⁹. Ἐνας ἡγέτης μπορεῖ νὰ εἶναι χαρισματικὸς γιὰ ἕνα διάστημα καὶ κατόπιν, ὅταν καταφέρει νὰ ἐξομαλύνει τὰ πράγματα, ὅταν ξεπεραστεῖ ἡ δύσκολη κατάσταση, ὅταν ἀποφευχθεῖ ἡ σύρραξη ἢ τελειώσει ὁ πόλεμος, νὰ πάψει νὰ εἶναι. Χαρακτηριστικὸ

⁷ Edwin Hollander, «Ethical Challenges in the Leader-Follower Relationship», στὸ *Ethics, the Hearth of Leadership*, ἐπιμ. Joanne Ciulla, Westport 2004, σ. 52.

⁸ James Henslin, *Sociology: A Down-to-Earth Approach*, Βοστώνη 1993, σ. 408.

⁹ M. Weber, ἑ.π., σ. 1114.

¹⁰ Robert Tucker, *Politics as leadership*, University of Missouri Press, Columbia Missouri 1995, σ. 96.

παράδειγμα ὁ Οὐίνστον Τσώρτσιλ, μετὰ τὴ λήξη τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου¹⁰.

Τέλος, κατὰ τὸν Βέμπερ τὸ μόνο ἀποφασιστικὸ στοιχεῖο γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ ἑνὸς ἡγέτη ὡς χαρισματικοῦ ἢ μή, εἶναι τὸ πῶς τὸν βλέπουν οἱ ὀπαδοὶ του¹¹.

Ἄς δοῦμε τῶρα τὸν Τρικούπη βάσει αὐτῶν τῶν δεδομένων.

Ὁ χαρακτήρας του ταιριάζει σὲ πολλὰ σημεῖα μὲ ὅσα ἀναφέρθηκαν. Εἶναι ἕνας πολιτικὸς αἰσιόδοξος, μὲ μεγάλη ὄραματα γιὰ τὴ χώρα του, μὲ ἀτσαλένια θέληση νὰ τὰ πραγματοποιήσει, μὲ μεγάλη αὐτοπεποίθηση καὶ μὲ ἀκράδαντη πίστη στὴν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεών του. Πείσμων, δὲν θέλει νὰ τοῦ ὑποδεικνύουν τὰ λάθη του καὶ δὲν τὰ ἀναγνωρίζει εὐκόλα. Φιλελεύθερο πνεῦμα, δὲν εἶναι ἐπαναστάτης, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν θέλει τὴν ἀνατροπὴ τῆς ἔννομης τάξης, παίρνει ὅμως ριζοσπαστικὰ γιὰ τὴν ἐποχὴ μέτρα. Δὲν πτοεῖται ἀπὸ καμμία δυσκολία καὶ ἡ ἀλλαγὴ—ἢ ἀλλαγὴ τῆς νοοτροπίας καὶ ἡ ἀναδιοργάνωση κράτους καὶ στρατοῦ— εἶναι τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὠμέγα τοῦ προγράμματός του, τὸ ὁποῖο ἐπιμένει νὰ ἐφαρμόσει ἀδιαφορώντας γιὰ τὶς ἀντιδράσεις. Θεωρεῖ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς πρέπει νὰ ὑποστεῖ ἀγόγγυστα τὶς θυσίες ποὺ καλεῖται νὰ κάνει, γιὰ ἕνα καλῦτερο μέλλον. Τὸ ὄραμά του εἶναι μίᾶ Ἑλλάδα εὐρωστὴ οἰκονομικά, μὲ καλὰ ὀργανωμένη διοίκηση καὶ μὲ ἰσχυρὸ στρατό. Ἕνα κράτος εὐρωπαϊκοῦ ἐπιπέδου.

Σὲ ἡλικία σαράντα ἐτῶν γίνεται ἀρχηγὸς ἑνὸς μικροῦ

¹¹ Nasser Behnegar, *Leo Strauss, Max Weber and the Scientific Study of Politics*, University of Chicago Press, Σικάγο 2005, σ. 101.

κόμματος, πού θὰ ἐξελιχθεῖ στό γνωστό τρικουπικό κόμμα. Δύο χρόνια ἀργότερα δημοσιεύει τὸ περίφημο ἄρθρο του «Τίς πταίει;», ὅπου στηλιτεύει τὴν πολιτικὴ φαυλότητα καὶ μέμφεται τὸν βασιλιά, πού ἀλλάζει τίς κυβερνήσεις ἀγνοώντας τὴ Βουλὴ. Ἡ δημοσίευση τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ ἀρχικὰ ὀδηγεῖ στὴ δίωξή του, στὴ συνέχεια ὅμως τοῦ ἀνοίγει τὸν δρόμο γιὰ τὴν πρωθυπουργία. Τὸν ἐπόμενο χρόνο, τὸ 1875, στὴ δίνη μιᾶς μεγάλης πολιτικῆς κρίσης, καλεῖται γιὰ πρώτη φορά στὴν ἐξουσία ἀπὸ τὸν Γεώργιο Α', ἐνῶ δὲν εἶναι κἂν βουλευτής. Στις ἐκλογές, πού διενεργεῖ, αὐξάνει μὲν τὴ δύναμη τοῦ κόμματός του, δὲν ἔχει ὅμως τὴν πλειοψηφία τῆς Βουλῆς, καὶ πιστὸς στὴν ἀρχὴ τῆς δεδηλωμένης, πού μόλις ἔχει καθιερώσει, παραιτεῖται. Βάσει τῆς ἀρχῆς τῆς δεδηλωμένης, πού εἶναι βασικὴ ἀρχὴ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ μας συστήματος, ὁ διορισμὸς καὶ ἡ παραμονὴ τῆς κυβέρνησης στὴν ἐξουσία ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ δεδηλωμένη πρὸς αὐτὴν ἐμπιστοσύνη τῆς Βουλῆς.

Στὰ ἐπόμενα χρόνια ὁ Τρικούπης αὐξάνει συνεχῶς τὴ δύναμή του καὶ γίνεται ἄλλες δύο φορές πρωθυπουργός, τὴ μία φορά γιὰ μία ἐβδομάδα καὶ τὴν ἄλλη γιὰ ἓνα περίπου χρόνο. Μετὰ τὸν θάνατο τῶν τριῶν παλαιότερων πολιτικῶν ἀρχηγῶν, τοῦ Δημητρίου Βούλγαρη, τοῦ Ἐπαμεινώνδα Δεληγιώργη καὶ τοῦ Θρασύβουλου Ζαῖμη, ἐκ τῶν πραγμάτων καθιερῶνεται ὁ δικομματισμὸς. Τότε, μὲ ἀντίπαλο τὸν Ἀλέξανδρο Κουμουνοῦρο, φθάνει νὰ εἶναι ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο, πού διεκδικοῦν τὴν ἐξουσία, χωρὶς κανένα ἴχνος χαρισματοῦ ἡγέτη μέχρι στιγμῆς.

Τὸ 1882 εἶναι ἡ πρώτη φορά πού διαθέτει μία μεγάλη πλειοψηφία στὴ Βουλὴ, ἡ ὁποία θὰ τοῦ ἐπιτρέψει νὰ παρα-

μείνει τρία χρόνια στην πρωθυπουργία. Πρόκειται για χρονικό διάστημα εξαιρετικά μεγάλο για την εποχή, αν σκεφθεί κανείς ότι από το 1864, που αρχίζει η βασιλεία του Γεώργιου Α', μέχρι τότε, σε 18 δηλαδή χρόνια, είχαν σχηματισθεί 32 κυβερνήσεις.

Την πλειοψηφία του όμως αυτή, ο Τρικούπης δέν την όφειλει σε μία αϊφνίδια ανάδειξή του σε χαρισματικό ήγέτη, ούτε καν σε πανηγυρική νίκη στις έκλογές. Άντιθέτως, όσο και αν αυτό σήμερα μάς φαίνεται περίεργο, λόγω του έκλογικού συστήματος που ίσχυε, επί τρεις όλόκληρους μήνες δέν ήξεραν ποιός είχε κερδίσει την πρωθυπουργία.

Για να γίνω πιό σαφής. Σύμφωνα με το τότε ισχύον σύστημα, οι βουλευτές εκλέγονταν ως άτομα, όχι ως μέλη κόμματος. Όρισμένοι υποψήφιοι δεσμεύονταν από πριν ποιόν πολιτικό άρχηγό σκόπευαν να υποστηρίξουν στη Βουλή, ενώ άλλοι εκλέγονταν δηλώνοντας άπλως, ότι θα φροντίσουν τά συμφέροντα τών εκλογέων τους, υποστηρίζοντας τόν καλύτερο κάθε φορά. Άρχικά μάλιστα ή στάση αυτή θεωρείτο και ή όρθότερη. Εϊναι χαρακτηριστικό ότι στις πρώτες έκλογές, το 1865, θεωρήθηκε άπαράδεκτη άκόμη και ή υπόσχεση ότι ό βουλευτής εκλεγόμενος θα τηρήσει πιστά τó πρόγραμμά του, γιατί αυτό σήμαινε ότι δέν θα μπορούσε να αλλάξει γνώμη και δέσμευε έτσι την έλευθερία τής ψήφου του στη Βουλή!¹² Η χαλαρή αυτή σχέση μεταξύ βουλευτοϋ και κόμματος εϊναι προφανές ότι είχε ως άποτέλεσμα, άφ' ενός μέν την κινητικότητα τών βουλευτών, άφ' έτέρου δέ μία ρευστό-

¹² Έφημερίς Συζητήσεων τής Βουλής, Α'.Α'. 14/26.6.1865, σ. 190-191.

τητα στη σύνθεση τῶν κομμάτων, οὕτως ὥστε ἡ πραγματική δύναμή τους στη Βουλὴ νὰ φαίνεται οὐσιαστικά μόνο στὶς ψηφοφορίες. Ἡ πρώτη ψηφοφορία μετὰ τὶς ἐκλογές –καθοριστικὴ μέτρηση τῆς δυνάμεως τῶν κομμάτων– ἦταν ἡ ἐκλογή τοῦ προέδρου τῆς Βουλῆς. Καθὼς ὅμως ἡ Βουλὴ ἀρχίζει τὶς ἐργασίες της μετὰ τὴν ἐξέλεγχὴ τῶν ἐκλογῶν, ποὺ γινόταν τότε ἀπὸ τὴν ἴδια, ἡ πρώτη αὐτὴ ψηφοφορία τὸ 1882 ἔγινε τρεῖς μῆνες ἀργότερα.

Ἡ συγκεκριμένη Βουλὴ παρουσίαζε μιὰ ἰδιοτυπία σὲ σχέση μετὰ τὸ παρελθόν, γιατί σὲ αὐτὴ μετεῖχαν γιὰ πρώτη φορὰ οἱ βουλευτὲς τῶν «νέων χωρῶν», ὅπως ὀνόμαζαν τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν Ἄρτα, ποὺ μόλις εἶχαν προσαρτηθεῖ στὴν Ἑλλάδα. Οἱ βουλευτὲς αὐτοί, ποὺ κατεῖχαν τὸ 14 % τῶν ἐδρῶν, ἀποτέλεσαν ἀρχικὰ μιὰ συμπαγὴ ομάδα, καὶ ἡ ψῆφος τους θὰ ἦταν ἀποφασιστικὴ γιὰ τὸν σχηματισμὸ τῆς κυβέρνησης. Ὁ πρωθυπουργὸς Ἀλέξανδρος Κουμουνοδούρος, ποὺ εἶχε ὑπογράψει τὴ συνθήκη τῆς προσάρτησης, εὐλόγως ἦταν σίγουρος ὅτι θὰ τάσσονταν μετὰ τὸ μέρος του καὶ θεωροῦσε τὸν ἑαυτὸ του νικητῆ. Ἐκεῖνοι ὅμως, μετὰ ἀπὸ κάποιες διαπραγματεύσεις, ὡς πρὸς τὴ νομιμότητα τῆς ἐκλογῆς τους, ὑποστήριξαν τελικὰ τὸν Τρικούπη, δίνοντάς του μιὰ ἀνετη πλειοψηφία.

Συνεπῶς δὲν ἦταν ὁ ἐνθουσιασμὸς ὑπνωτισμένων ὀπαδῶν ποὺ ἔφερε τὸν Τρικούπη στὴν ἐξουσία. Ἐξ ἄλλου δὲν ὑπῆρχε καὶ ἔκτακτη δύσκολη κατάσταση. Μόλις εἶχαν προσαρτηθεῖ οἱ νέες ἐπαρχίες, ἔστω καὶ λιγότερες ἀπὸ ὅσες ἀναμένονταν, πολιτικὴ κρίση τόσο ἐντονη ποὺ νὰ ἀναζητεῖται μεσσίας δὲν ὑπῆρχε, καὶ τὰ οἰκονομικὰ δὲν ἦσαν βέβαια λαμπρά, ἀλλὰ ποτὲ τὰ οἰκονομικὰ της Ἑλλάδας δὲν ἦσαν τέλεια. Κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς πρω-

θυπουργίας του ὁ Τρικούπης ἔβαλε τίς βάσεις τῆς ἀναδιοργάνωσης τοῦ κράτους καὶ τοῦ στρατοῦ. Γιὰ νὰ μπορέσει ὅμως νὰ ἐφαρμόσει τὸ ἐκσυγχρονιστικὸ του πρόγραμμα, ποὺ προέβλεπε τὴν ἀγορὰ θωρηκτῶν, τὴν κατασκευὴ δημοσίων ἔργων καὶ τὴν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν προσόντων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, χρειαζόταν ἄφθονα χρήματα. Ἔτσι κατέφυγε κυρίως στὸν δανεισμό, ἀλλὰ καὶ στὸ ἀντιλαϊκὸ μέτρο τῆς αὔξησης τῆς φορολογίας, θεσπίζοντας νέους φόρους στὸ πετρέλαιο, στὸν καπνὸ καὶ στὸ οἶνόπνευμα.

Τρία χρόνια ἀργότερα, τὸ 1885, θὰ χάσει τίς ἐκλογές καὶ θὰ φύγει γιὰ ἓνα μεγάλο ταξίδι στὸ ἐξωτερικόν. Στὸ Λονδίνο θὰ πληροφορηθεῖ τὴν ἔνωση τῆς αὐτόνομης Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας μὲ τὴ Βουλγαρία καὶ τὴν κήρυξη ἐπιστράτευσης στὴν Ἀθήνα. Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἐθνικῆς κρίσης θὰ ταχθεῖ στὸ πλευρὸ τοῦ πολιτικοῦ του ἀντιπάλου, τοῦ Θεόδωρου Δηλιγιάννη, ποὺ εἶχε διαδεχθεῖ τὸν Κουμουνοῦρο. Ὁ Δηλιγιάννης, ὡς πρωθυπουργός, μετὰ τὴν ἀνακοίνωση τῆς ἔνωσης τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, ζήτησε τὴν προσάρτηση τῶν ἐδαφῶν, ποὺ ἐνῶ εἶχαν παραχωρηθεῖ στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ Συνέδριο τοῦ Βερολίνου, δὲν προσαρτήθηκαν τὸ 1881. Καὶ κήρυξε ἐπιστράτευση. Χωρὶς νὰ τολμήσει νὰ διακινδυνεύσει πόλεμο μὲ τὴν Τουρκία, θὰ διατηρήσει τὴν πολυδάπανη ἐπιστράτευση ἐπὶ ἓνα χρόνο. Ὁ Τρικούπης σύντομα θὰ πάψει νὰ τὸν ὑποστηρίζει, ἐνῶ οἱ Μεγάλαις Δυνάμεις, ποὺ ἦταν ἀντίθετες μὲ ὅ,τιδήποτε ἔθετε σὲ κίνδυνο τὴν εἰρήνην στὴν Ἀνατολή, στὸ τέλος θὰ ἀποκλείσουν τὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ προκαλώντας τὴν παραίτηση τοῦ Δηλιγιάννη. Καὶ ἐπανέρχεται ὁ Τρικούπης στὴν ἐξουσία.

Τότε, τὸ 1886, θεωρῶ ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ τὸν Τρι-
κούπη ὡς χαρισματικὸ ἡγέτη. Ὅπως εἶδαμε, ὑπῆρχε
πάντα μιὰ κινητικότητα τῶν βουλευτῶν κατὰ τὴ διάρ-
κεια τῶν βουλευτικῶν συνόδων, τὸν Μάϊο ὅμως τοῦ 1886
συμβαίνει κάτι τὸ πρωτοφανές στὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ
κοινοβουλίου, λόγῳ τοῦ μεγέθους καὶ τῶν συνεπειῶν του:
Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς βουλευτὲς ποὺ μέχρι τότε ὑπο-
στήριζαν τὸν Δηλιγιάννη, τὸν ἐγκαταλείπουν αἰφνιδίως
στὴ μέση τῆς βουλευτικῆς συνόδου καὶ στρέφονται μα-
ζικῶς πρὸς τὸν Τρικούπη, ποὺ, ἔχοντας ἔτσι τὴν πλειοψη-
φία τῆς Βουλῆς, σχηματίζει κυβέρνησι. Βουλευτὲς καὶ
ψηφοφόροι τὸν καλοῦν νὰ τοὺς σώσει ἀπὸ τὸν ναυτικὸ, κυ-
ρίως, ἀποκλεισμό, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ κρίση
ποὺ ἀπειλεῖται.

«Οὐδέποτε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς μετὰ τοιαύτην ὕλικὴν καὶ
ἠθικὴν καταστροφὴν τῶν πόθων του ἀπέβλεψε μετὰ τό-
σων ἐλπίδων πρὸς ἓνα ἄνδρα», γράφει μία ἐφημερίδα καὶ
τὸν παρομοιάζει μὲ «σωστικὴν πυξίδα», ποὺ θὰ ὀδηγήσει
σὲ ἀσφαλὲς λιμάνι τὸ κινδυνεῦον σκάφος τῆς πατρίδας¹³.
Ἄλλη τὸν χαρακτηρίζει ὡς «τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον μεθ' οὗ
ἠδυνάμεθα νὰ πορευθῶμεν ἀφόβως καὶ κατὰ αὐτοῦ ἔτι
τοῦ διαβόλου»¹⁴. «Δία τῆς ἰδιασμένης αὐτοῦ ἰκανότητος
δύναται μόνον οὗτος νὰ ἐξαγάγῃ τὸ ἔθνος ἐκ τοῦ βορβό-
ρου», συμπληρώνει μία τρίτη¹⁵. «Ὁ μόνος ἀνὴρ ὅστις δύ-
ναται νὰ σώσῃ τὴν Ἑλλάδα εἶναι ὁ κ. Τρικούπης», συνο-
ψίζει ἄλλη¹⁶.

¹³ Ἐφ. Ἀμάθεια Σμύρνης, ὅπως στὴν ἐφ. Παλιγγενεσία, 13.5.1886.

¹⁴ Ἐφ. Ἀκρόπολις, 9.5.1886.

¹⁵ Ἐφ. Ἐλευθερία, 9.5.1886.

¹⁶ Ἐφ. Ἀνδρος, 13.6.1886.

Στὰ συγχαρητήρια τηλεγραφήματα μὲ τὰ ὁποῖα κατακλύζεται, οἱ ὀπαδοὶ τοῦ χαρακτηρίζουν «ἔθνοσωτήριον» τὴν ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ αὐτόν, τὸν ἀποκαλοῦν «Σωτήρα τοῦ ἔθνους», καὶ περιμένουν ἀπὸ αὐτόν τὴν «σωτηρίαν τοῦ ἔθνικοῦ μέλλοντος», τὴν «σωτηρίαν τῆς πατρίδος» καὶ τὴν «αἰσίαν λύσιν τῶν ὑφισταμένων κρισίμων περιστάσεων ὑπὲρ τῶν πόθων τοῦ ἔθνους».

«Μαζί σου εἶναι ἡ Ἑλλάς,
ὀλόκληρον τὸ γένος,
καὶ εἶσαι ἀπὸ τὸν Θεόν,
Σωτῆρ προωρισμένος», τοῦ τραγουδοῦν¹⁷.

Οἱ βουλευτὲς ψηφίζουν ὁ,τιδήποτε τοὺς προτείνει, ἀκόμη καὶ τὴ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τους σχεδὸν στὸ μισό, δεχόμενοι ὅτι πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς δὲν θὰ ἐπανεκλεγοῦν. «Μοῦ φαίνεται ὅτι αὐτοκτονῶ, ἀλλὰ θὰ ψηφίσω μὲ τὸν Τρικούπη», λέει ἓνας βουλευτῆς. «Πολλοὶ γινώριζαν ὅτι ὑπέγραφαν τὴ θανατικὴ τους καταδίκη, ἀλλὰ ἦσαν τόσο πεπεισμένοι ὅτι τὰ προταθέντα μέτρα θὰ ἀποβοῦν σωτήρια γιὰ τὴν πατρίδα, ὥστε κάθε προσωπικὸ συμφέρον ἐσίγησε», παρατηρεῖ ἀγγλικὴ ἐφημερίδα¹⁸.

Οἱ ψηφοφόροι δέχονται τὶς οἰκονομικὲς θυσίες ποὺ καλοῦνται νὰ ὑποστοῦν γιὰ νὰ ἐφαρμοσθεῖ τὸ πρόγραμμά του, νὰ γίνῃ ἡ Ἑλλάδα μιὰ ὑπολογίσιμη δύναμη καὶ νὰ ἀποφευχθοῦν στὸ μέλλον ἐμπειρίες παρόμοιες μὲ τὸν ναυτικὸ ἀποκλεισμό. Ἐργάτες, βιοτέχνες, ἔμποροι καὶ κτηματίες

¹⁷ *Περὶ Χαριλάου Τρικούπη ἐκ δημοσιευμάτων ἀπὸ τοῦ Μαΐου 1884*, Ἀθήνα 1907, τ. Α', σ. 865-903 καὶ 941.

¹⁸ Ἐφ. *Ραμπαγᾶς*, 8.6.1886, καὶ *Περὶ Χαριλάου Τρικούπη...*, ὅ.π., σ. 1058.

γνωρίζουν ότι θα φορολογηθούν –τους τὸ δηλώνει μὲ κάθε εἰλικρίνεια ὁ ἴδιος προεκλογικά– ἀλλὰ στὶς ἐκλογές πού ἀκολουθοῦν τὸν ψηφίζουν, κατὰ μεγάλη πλειοψηφία.

«Ὁ κ. Τρικούπης ἀληθῶς δύναται νὰ καυχᾶται ὅτι εἷς τινὰς τῶν ὀπαδῶν του ἔχει ἐμπνεύσει τὸσαύτην πεποίθησιν, ὥστε ἢ πρὸς αὐτὸν ἀφοσίωσις των ἐξικνεῖται μέχρι θρησκευτικῆς οὔτως εἰπεῖν λατρείας», γράφει μετὰ τίς ἐκλογές μία ἐφημερίδα, πού λίγο ἀργότερα θὰ τὸν ὀνομάσει «μέγα ὑπνωτιστὴ τοῦ ἔθνους», ἐνῶ ἄλλη μιλάει γιὰ «τυφλὴ εἰδωλολατρεία» τῶν ὀπαδῶν του¹⁹.

Ἔχουμε συνεπῶς τὴ συγκεκριμένη στιγμή ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ χαρισματικοῦ ἡγέτη: τοὺς ὀπαδούς, πού τὸν ἀκολουθοῦν τυφλά, τὴν πίστη τους ὅτι μόνο ὁ Τρικούπης θὰ μπορέσει νὰ τοὺς σώσει, ὡς μεσσίας, καὶ τὴν ἐθνικὴ κρίση, πού προκάλεσε ὁ ναυτικὸς ἀποκλεισμός. Ὡς μεσσίας παρουσιάζεται ἤδη σὲ παλαιότερη γελοιογραφία, εἰρωνικὰ ὅμως, μὲ στεφάνι στὸ κεφάλι, καβάλα σὲ ἕναν γαῖδαρο καὶ μὲ τὸ σχόλιο «Ζήτη ζήτη τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦ γαῖδαρου μαζί»²⁰.

Σὲ χαρισματικὸ ἡγέτη μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι παρὰ πέμπει καὶ ἡ παρομοίωση πού ἔκαναν σύγχρονοί του, λέγοντας, ὅτι ὁ λαὸς ἀντιμετωπίζει τὸν Τρικούπη ὅπως τὸ παιδί τὸν γιατρό του. Στρέφεται πρὸς αὐτὸν ὅσο εἶναι ἄρρωστο καὶ τὸν ἀποστρέφεται μόλις γίνει καλά²¹. Πολὺ πετυχημένη παρομοίωση, ἂν σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι στὶς ἐκλογές

¹⁹ Ἐφ. Ἀκρόπολις, 20.1.1887 καὶ 15.3.1887 καὶ ἐφ. Νέα Ἡμέρα Τεργέστης, 7/19.3.1887.

²⁰ Ἐφ. Ἀριστοφάνης, 16.5.1884.

²¹ Ἀχρονολόγητες σημειώσεις Σοφίας Τρικούπη, Συλλογὴ Κ. Σ. Τρικούπη.

αὐτὲς τοῦ 1887, ὁ Τρικούπης κέρδισε 90 ἀπὸ τὶς 150 ἔδρες τῆς Βουλῆς καὶ στὶς ἐπόμενες, τὸ 1890, μόλις 15.

Ἡ κατακρήμνισή του ἀπὸ τὸ βᾶθρο τοῦ χαρισματικοῦ ἡγέτη θὰ ὀλοκληρωθεῖ τὸ 1891 μὲ τὴν παραπομπή του στὸ Εἰδικὸ Δικαστήριον τῆς Βουλῆς. Μὲ ἓνα μακροσκελὲς κατηγορητήριον, ὁ ἄλλοτε πανίσχυρος ἄνδρας βρέθηκε κατηγορούμενος γιὰ οἰκονομικὰ ἀτασθαλίαις. Ἀπὸ τὶς δέκα κατηγορίες τοῦ κατηγορητηρίου ἡ μόνη οὐσιαστικὴ εἶναι ἡ παράνομη διάθεσις μέρους ἑνὸς δανείου, ποῦ διατέθηκε γιὰ ἄλλους σκοποὺς ἀπὸ ἐκείνους γιὰ τοὺς ὁποίους εἶχε συναφθεῖ. Ἡ Βουλὴ, ἐνῶ ἀρχικὰ θὰ ἀποφασίσῃ τὴν παραπομπή του μὲ μεγάλη πλειοψηφία, ὅταν θὰ κληθεῖ νὰ ἐξετάσῃ τὴν ὑπόθεσιν καὶ νὰ ἀποφασίσῃ, τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1892, θὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ ὅλες τὶς κατηγορίας.

Μία ἐβδομάδα ἀργότερα ὁ Γεώργιος, δυσαρεστημένος ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς τοῦ Δηλιγιάννη, τόσο στὸν οἰκονομικὸν τομέα ὅσο καὶ στὴν ἐξωτερικὴν πολιτική, ἀποφασίζει νὰ καταστρατηγήσῃ τὴν ἀρχὴ τῆς δεδηλωμένης καὶ νὰ τὸν παύσῃ ἀπὸ πρωθυπουργό, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐξακολουθοῦσε νὰ διαθέτῃ τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς πλειοψηφίας τῆς Βουλῆς. Οἱ ἐκλογαὶ ποῦ ἀκολούθησαν ἀνέδειξαν τὸν Τρικούπη πανηγυρικὰ νικητὴ, προσφέροντάς του 160 ἀπὸ τὶς 207 ἔδρες τῆς Βουλῆς.

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ξαναθυμήθηκε τὸν χαρισματικὸν τοῦ ἡγέτη καὶ τὸν καλεῖ νὰ τὸν σώσῃ ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν, τώρα, κρίσιν. Ἄν τὴν προηγούμενην φορὰ ἔδωκε πράγματι λύσιν στὴν ἐθνικὴν κρίσιν, τώρα παρὰ τὶς προσπάθειαις δὲν θὰ καταφέρει νὰ ὠθήσῃ τὴν οἰκονομίαν εἰς τὴν ἀνάκαμψιν. Παρὰ τὸ ὅτι προσωπικὰ πιστεύω ὅτι δὲν ἦταν οὔτε ὁ μόνος, οὔτε ὁ κύριος ὑπεύθυνος τῆς οἰκονομικῆς καταστρο-

φῆς πού ἀκολούθησε, στὸν Τρικούπη χρεώθηκε τὸ περίφημο «Δυστυχῶς ἐπτώχευσάμεν». Καί στις ἐπόμενες ἐκλογές δὲν ἐκλέχθηκε κἂν βουλευτής. Αὐτὸ ὑπῆρξε καί τὸ τέλος τῆς πολιτικῆς του σταδιοδρομίας.

Τελειώνοντας, ἄς ξαναγυρίσουμε στὴν ἀρχή, γιὰ νὰ ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα τοῦ τίτλου: Ἦταν τελικὰ χαρισματικός ἡγέτης ὁ Τρικούπης;

Ἡ ἐντύπωση ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὸν κατεξοχὴν μὴ χαρισματικὸ ἡγέτη, νομίζω ὅτι οφείλεται στὴ συνολικὴ εἰκόνα πού ἔχουμε γιὰ τὸν Τρικούπη. Τὴν εἰκόνα ἐνὸς ἐκσυγχρονιστῆ, πού προηγεῖται τῆς ἐποχῆς του. Ἐνὸς ἀπομακροῦ πολιτικοῦ, πού, λόγῳ τῆς ἀδιαφορίας του γιὰ τὴν ἄμεση ἐπαφή του μὲ τὸν λαό, δύσκολα μπορούμε νὰ τὸν φανταστοῦμε νὰ ἐμπνέει πάθος. Ἡ ἀυστηρότητα τῆς μορφῆς του, ἡ ὀρθολογικὴ του σκέψη καί ἡ σχετικὴ ψυχρότητα τοῦ χαρακτήρα του, πού ταυτιζόταν περισσότερο μὲ τὸ βρετανικὸ φλέγμα παρὰ μὲ τὸ μεσογειακὸ ταμπεραμέντο, παραπέμπουν σὲ μία τεχνοκρατικὴ ἐμπλοκὴ του μὲ τὴν πολιτικὴ καί τὴν ἱστορικὴ συγκυρία, πού δὲν συνάδει μὲ τὸ ἐπίκεντρο ἐνὸς λαϊκοῦ παραληρήματος. Ἡ ἐντύπωση αὐτή, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ ἀντιλαϊκὰ μέτρα πού ἀναγκάσθηκε νὰ πάρει γιὰ νὰ ἐφαρμόσει τὸ πολυδάπανο ἐκσυγχρονιστικὸ του πρόγραμμα καί τὰ δάνεια πού μᾶς κληροδότησε, ἔχουν συντελέσει ὥστε νὰ τὸν σκεπτόμασθε ὡς ἓναν σημαντικὸ καί ὀραματιστὴ πρωθυπουργό, πού ἐνεργοῦσε ὅμως ἐρήμην τοῦ λαοῦ του. Ἔχουν συντελέσει ὥστε νὰ ξεχασθοῦν οἱ στιγμὲς τῆς ἀποθέωσης καί νὰ παραμείνει στὴ μνήμη πολλῶν ὡς ὁ πρωθυπουργὸς τῶν φόρων, τῶν δανείων καί τῆς πτώχευσης. Τὰ οἰκονομικὰ αὐτὰ θέματα, πού εἶναι πάντα ἐπίκαιρα, καλύπτουν τὴν

ανάμνηση τῆς λύσης τοῦ ναυτικοῦ ἀποκλεισμοῦ, πού εἶναι σχεδόν –ἀν ὄχι πλήρως– ξεχασμένος. Ἀντιθέτως, τὸ «Δυστυχῶς ἐπτωχεύσαμεν» δὲν τὸ ξεχνάει κανεὶς.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ τὸ πῶς πέρασε στὴ σημερινή συλλογικὴ μνήμη, ἀπὸ τὴν ἀνάλυση πού κάναμε προκύπτει ὅτι οἱ σύγχρονοὶ του τὸ 1886 τὸν ἀντιμετώπισαν σαφῶς ὡς χαρισματικὸ ἡγέτη. Πέρα ἀπὸ τὴ χαρισματικὴ προσωπικότητα τοῦ Τρικούπη, τὴ συγκεκριμένη στιγμή ἔχουμε ὅλα τὰ στοιχεῖα πού ἀπαιτοῦνται, σύμφωνα μὲ τὸν ὀρισμὸ τοῦ Βέμπερ, γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ ἑνὸς ἀρχηγοῦ ὡς χαρισματικοῦ ἡγέτη: τὴν ἐθνικὴ κρίση, πού προκάλεσε ὁ ναυτικὸς ἀποκλεισμός, καὶ τὸ ἀποφασιστικὸ στοιχεῖο, τὸ πῶς τὸν βλέπουν οἱ ὀπαδοὶ του, πού τὸν ἀκολουθοῦν τυφλά, μὲ θρησκευτικὴ λατρεία καὶ μὲ τὴν πίστη ὅτι μόνον αὐτὸς θὰ μπορέσει νὰ τοὺς σώσει, ὡς μεσσίας.

Συνεπῶς μποροῦμε νὰ καταλήξουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Τρικούπης τελικὰ ὑπῆρξε πραγματικὸς χαρισματικὸς ἡγέτης. Ἡ γνώμη αὐτὴ δὲν γνωρίζω νὰ ἔχει διατυπωθεῖ ἔτσι σαφῶς μέχρι σήμερα, μποροῦμε ὅμως νὰ τὴν διατυπώσουμε τώρα. Καὶ ὡς πρὸς τὴ γενικὴ ἀποτίμηση τοῦ ἔργου του, θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι προφανῶς δὲν εἶναι μόνον ὁ ἥρωας τοῦ ἀποκλεισμοῦ. Εἶναι ὁ πατέρας τοῦ ἐλληνικοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, ὁ πρωθυπουργὸς τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ τῶν νομοθετικῶν ἀλλαγῶν, τῶν μεγάλων δημοσίων ἔργων καὶ τῶν σιδηροδρόμων. Τελειώνοντας προτείνω νὰ παραμείνει στὴ μνήμη μας, ἰδιαίτερα στὴ σημερινὴ συγκυρία, ὄχι ὡς ὁ ἡγέτης τοῦ «ἀνθ' ἡμῶν ὁ κύριος Γουλιμῆς» ἢ τοῦ «Δυστυχῶς ἐπτωχεύσαμεν», ἀλλὰ ὡς ὁ αἰσιόδοξος ἡγέτης τοῦ «ἢ Ἑλλάς προώρισται νὰ ζήσει καὶ θὰ ζήσει»!

ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΙΔΡΥΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ & ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ
Λεωφ. Ἀμαλίας 4, 105 57 Ἀθήνα
e-mail: aliakou@kikpe.gr